

Apeiginis palabinimas

Daiva VAITKEVIČIENĖ

Straipsnio objektas – senovinis lietuvių gėrimo ritualas, kurio fragmentiški aprašymai pasirodo rašytiniuose šaltiniuose drauge su kitomis žiniomis apie XIV–XVI a. ikirikščioniškas apeigas ir etiketo stereotipus; plačiau aprašytas XVII–XVIII a. šaltiniuose. Straipsnyje analizuojamas vienas svarbiausių šio sudėtingo kompleksinio ritualo elementų – sinkretinis „palabinimo“ žodžiais ir gestais aktas. Tyrimo tikslas – struktūrinės analizės metodu išryškinti ritualo struktūrą, mitinius ir socialinius kontekstus, atskleisti apeiginio etiketo prasmę. Pagrindinė išvada: apeiginis palabinimas yra sinkretinė apeiga, kurios metu tariami tekstai ir atliekami veiksmai turi bendrą paskirtį: suvienyti bendruomenės narius ir užtikrinti jų religinį santykį su rituale minimais dievais.

Apie baltų apeiginius gėrimus ir jų aukojimą dievams bei mirusiesiems pradeda kalbėti nuo IX a. pabaigos. Jau Vulfstano pasakojime minimas midus ir kumelių pienas.¹ Henriko Latvio kronikoje užsimenama, kad lietuviai pagal pagonių papročius kelia mirusiesiems šermenis su išgėrimu,² tas pats, tik apie prūsus, rašoma Prūsijos potvarkiuose.³ Apie prūsų ir lietuvių apeigas vartojant gėrimus ir juos aukojant rašė Petras Dusburgietis, J. Dluogošas, J. Maleckis, M. Strijkovskis, J. Lasickis, L. Davidas, M. Pretorijus ir daugelis kitų. Nors faktų apie gėrimus ir apeiginį gėrimo būdą istoriniuose ir etnologiniuose šaltiniuose yra daug, tačiau šie duomenys iki šiol išsamiau netyrinėti. Apžvalginio pobūdžio straipsnį paskelbė etnologė Angelė Vyšniauskaitė.⁴ Apie apeiginį gėrimą su nuliejimu yra rašiusi Elvyra Usačiovaitė.⁵ Atskiri faktai interpretuojami folkloristų, etnologų ir mitologų darbuose, tačiau iki šiol į gėrimo ritualą nebuvo bandyta pažvelgti kaip į stereotipinį veiksma, reprezentuojantį tam tikrą pažiūrų sistemą ir turintį kultūriškai apibrėžtas reikšmes.

Pabandžius iš istorijos, etnologijos ir tautosakos šaltinių apžvelgti gėrimo apeigos variantų visumą, paaiškėja, kad tai labai sudėtinga, daugiaplanė, tačiau ir itin universali apeiga, naudojama įvairiuose kultūrinuose kontekstuose. Užgėrimo tradiciją matome švenčių apeigose, vedybinių ir prekybinių sutarčių sudarymo aplinkybėmis (iki šiol kai kur Lietuvoje dar išlikęs „magaryčių“ gėrimas), laidotuvių apeigose (šermenyse) ir kitais atvejais. Iš senesnių ir išsamesnių aprašymų matyti, kad lietuviškas gėrimo ritualas – tai sinkretinė apeiga, kurią sudaro keletas atskirų komponentų, turinčių pastovią seką: kreipimasis į dievą, gėrimo nuliejimas, kreipimasis į Žemyną, linkėjimas, užgėrimas ir kt. Archajiškumu išsiskiria du apeiginiai elementai: (1) gėrimo nuliejimas ant žemės (arba į viršų) ir (2) užgėrimas (linkėjimas prieš išgeriant). Šie archa-

jiški elementai yra gana išsamiai aprašyti M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybėse“ – XVII a. šaltinyje apie lietuvininkų papročius: čia jie įvardijami kaip *žemynėliavimas* ir *palabinimas*.

Žemynėliavimas, gėrimo nuliejimas žemyn, lietuvių gėrimo ceremoniją sieja su indoeuropietiškos kilmės graikų ir romėnų ritualais,⁶ liudija ritualo archajiškumą bei ypatingą religinę reikšmę, įgalinusią jį išlikti tūkstančius metų. Liejamo ant žemės gėrimo aukojimas dievams yra gerai žinoma religinė praktika Graikijoje, daugybę kartų minima Homero. Romėnams apeiginis gėrimo nuliejimas nebūdingas, tačiau šios apeigos reliktai atsispindi lotynų kalbos žodžių daryboje.⁷ Lietuvių kultūroje analogiška religinė praktika gerai paliudyta XVI–XVIII a. šaltiniuose, o rudimentine forma išliko iki pat XX a. Bene seniausia užuomina apie baltų ritualinį nuliejimą yra iš Prūsijos: 1249 m. Christburgo sutartyje kalbama apie prūsų pasižadėjimą nebesikreipti į dievus ir jiems nebenuolieti (*non libabunt*).⁸ Žinių apie lietuvių ir prūsų paprotį nulieti žemyn gėrimo pateikia J. Dluogošas, M. Strijkovskis, J. Lasickis, jų esama „Sūduvių knygelėje“, Vilniaus kolegijos jėzuitų ataskaitose ir kt. Smulkiausiai aprašo, be abejo, M. Pretorijus.

Greta ritualinio liejimo žemyn (žemynėliavimo), gėrimo apeigoje ne mažiau svarbus buvęs užgėrimas (užsveikinimas, palabinimas). Kaip rašo M. Pretorijus, aptarnavus Žemynėlę, t.y. nuliejus šiek tiek alaus ant žemės ir sukalbėjus maldele („Žemynėle žiedkelėle, žydėk rugiais, kviečiais, miežiais ir visais javais! Būkie linksma, dievel, ant mūsų. [Kad] prie tų mūsų darbų šventis angelas pristotų; piktą žmogų pro šalį nukreipk, kad mūsų neapjuoktų“), pradedamas gėrimo palaiminimas, arba palabinimas.¹⁰ Palabinti iš tiesų reiškia kur kas daugiau negu palaiminti ar pašventinti gėrimą, – ši apeiga susijusi su bendruomenės narių tarpusavio ryšiais, o drauge apima ir visos bendruomenės santykį su dievais, kuriems skirtos apeigos. Kokiu būdu tai atliekama?

Išraiškos požiūriu, palabinimas atliekamas žodžiais ir gestais.

Verbalinė išraiška

Aptarnavus Žemynėlę, prasideda palabinimas. Pirmiausia maldininkas nugaria gurkšnelį alaus, o tuomet, laikydamas kaušėlį rankoje, palabina: palaimina gėrimą ir tik po to išgeria jį visą.¹¹ Verbalinė palabinimo procedūra susideda iš dviejų, o kartais ir kelių prieš užgeriant pasakomų palinkėjimų, skirtų skirtingiems adresatams. Kas tie adresatai?

Ragainės apylinkių valstietis su kaušeliu rankoje per kūlimo pabaigtuves. XVII a. pab. // Lepner T. Der Preusche Litauer. – Danzig, 1744.

1. Palabinimo pradžia – kreipimasis į Dievą, dėkojant už globą ir prašant globoti ateityje. Štai kaip atrodo M. Pretorijaus vokiečių kalba užrašytas palabinimo tekstas lietuviškai:

Dėkui Dievui, kad jis mus sveikus išlaikė ir geromis savo dovanomis apdovanoti teikėsi.

Dėkui taip pat savo šeiminkui ir šeiminkei, kad jie visa tai uždirbo ir surengė. Tegul Dievas teikiasi užlaikyti gerovėje jį patį ir visa, kas jo yra (čia kai kurie išskaičiuoja visa).

Tegul Dievas laimina mūsų gėrimą, kad smagūs išliktume ir išsiskirstytume, ir ateityje tegu duoda daugiau, ne mažiau.¹²

Nors kyla abejonių dėl Dievo archajiškumo (panašu, kad čia susiduriame su krikščioniškuoju Dievu, užėmusiu kito dievo ar dievų vietą) bei tam tikrų stilistinių niuansų autentiškumo, tačiau pažymėtina, kad panašią retorinę struktūrą – padėkos ir prašymo – aptinkame ir kitame žanre – maldose, skirtose dievui (Pretorijaus veikale) arba keliems dievams (Sūduvių knygelėje¹³), plg.:

„Viešpatie dieve Gabjaugia, mes tau padėkavojom, jog galėjom tavo šitas dovanas gerai išdirbti.“ [Užrašyta lietuviškai. Toliau – vokiškai – D.V.] „Tu apsaugojai mūsų namus nuo

daugelio pavojų, ypač kad ugnis bėdos mums nepridarytų. Meldžiame tave, ateinančiais metais duok mums daugiau, ne mažiau, geriau, ne prasčiau“. Dar paveda save ir saviškius dievui – „Tik tu, Gabjaugia, būk mums malonus.“¹⁴

Maldos, kaip ir palabinimas, susideda iš padėkos ir prašymo – padėka suponuoja religinės veiklos tęstinumą, prirena ankstesnį dievų palankumą ir apeigą integruoja į nuolatinį apeigų procesą. Praeities tąsa dabartyje leidžia besimeldžiančiam pereiti nuo dabarties prie ateities plano, prašyti ir *toliau* globoti bei teikti gėrybes. Apeigai atlikti, anot Pretorijaus, buvo kviečiamas specialus senosios religijos paslapčių žinovas, vadinamas maldininku,¹⁵ kurio malda, sprendžiant pagal aprašymą, buvo ilga ir smulkmeniška.

Pavyzdžiui, prieš pradėdant orę, maldininkas meldžiasi keturis kartus iš eilės, po kiekvienos maldos išgerdamas alaus kaušelį ir po to sviesdamas jį per galvą. Keturios maldos turi keturis skirtingus tikslus:

(1) namų ir namiškių laimė bei sveikata (smulkiai išvardijami šeimos nariai, jų kūno dalių sveikumas, gyvulių sveikumas ir ėjimas rankon, sėkmė pradėdant ir baigiant visus ūkio darbus – arimą, akėjimą, sėją ir t.t.);

(2) sėkmė laukuose (kad darbininkų, gyvulių, sėklos neištiktų jokios bėdos; išvardijamos visos galinčios pasitaikyti nelaimės, nuo kurių dievą prašoma apsaugoti);

(3) geri orai (saulė ir lietus tinkamu metu) ir apsauga nuo kenkimo, burtų, plėšikavimų;

(4) aprūpinimas gėrybėmis, valgių (stalo) palaiminimas.¹⁶

Atliekant palabinimo su alumi (midumi) apeigą, buvo geriama ratu paeiliui. Kiekvienas apeigų dalyvis, o ne tik apeigai vadovaujantis maldininkas ar namų šeiminkas, paėmęs ir rankas kaušelį, privalėjo pakartoti tam tikrą kanoninį linkėjimą, Pretorijaus vadinamą palabinimu. Skirtumas tik tas, kad palabinimas yra kur kas trumpesnis už įžanginę maldą ir jame daugiau kalbama apie žmones, jų sveikatą ir turtą. Palabinimo turinys, priklausomai nuo situacijos, buvo keičiamas, bet prie pastovių elementų reikia priskirti pirmiausia kreipimąsi į dievybę, nuo kurios priklauso, ar prašymo turinys bus realizuotas. Realūs palabinimo adresatai, dėl kurių kreipiamasi į dievybę ir kuriems ko nors linkima, yra apeigoje dalyvaujantys žmonės – šeima, giminė, bendruomenė.

2. Pirmojoje palabinimo dalyje, padėkojus Dievui (dievams) ir paprašius globos, pirmiausia linkėjimu kreipiamasi į svarbiausius apeigų asmenis – (1) tuos, kurie surengė gėrimo apeigą arba (2) tuos, kuriems skirta apeiga.

2. 1. M. Pretorijaus aprašymuose apeigų iniciatoriai beveik visuomet yra namų šeiminkas ir šeiminkė, todėl Dievo prašoma globoti juos pačius, visą jų šeimą, ūkį, gyvulius ir turtus. Pavyzdžiui:

„Dėkui mielam Dievui už tas geras dovanas, duok mums kitą metą toliau tavo gėrybę, išlaikyk prie geros sveikatos

[užrašyta lietuviškai – D. V.]. Vaikai palabindami užsimena tėvus, šeimynykščiai – šeiminkus: „Mielas Dieve, dėkoju tau už tavo malones, dėkoju tau ir už mūsų mielą tėtę, mamą (šeimininką, šeiminkę, etc.), kad jie gražiai surengė šią šventę. Laikyk juos, Dieve, geros sveikatos, duok, kad jų šeimyna ir gyvuliai gerai tarptų visų džiaugsmui ir pasitenkinimui”.¹⁷

Pažymėtina, kad Pretorijus smulkiausiai aprašo būtent namuose atliekamas XVII a. valstiečių apeigas (įkurtuvės, orės pradžia, mėšlavežis, rugiapjūtė, kūlimo pabaigtuvės, gyvulių prieauglio atsiradimas ir kt.), jos skirtos tų namų, šeimos gerovei; netgi tais atvejais, kai kviečiami kaimynai ir giminės, Pretorijaus aprašytų apeigų tikslas yra šeimos, o ne bendruomenės ar viso kaimo turtas bei sėkmė. Panašūs linkėjimai šeimos rate yra išlikę uždaroje ir konservatyvioje lietuvių šventėse, pavyzdžiui, Kūčių vakarienės metu šeimos nariai, lauždami kalėdaitį, irgi linki ir vienas kitą laimina. Kaip rašo P. Zalanskas, per Kūčias pirmiausia laimindavo tėvulis motulę ir visus vaikus, paskui motulė tais pačiais žodžiais laimindavo, „o tada, – kaip prisimena dainininkas, – mes visi vaikeliai nuog vyriausio iki mažiausio laužėme kalėdaitį ir linkėjome geros sveikatėlės ir ilgai ilgai gyventi”.¹⁸ Kitose Lietuvos vietose per Kūčias taip pat buvo linkima „*laimingai sulaukti vėl visiems kitų Kūčių*“, „*Kad sektųsi darbai, kad augtų rugiai, kad šeimos nariai mylėtų vienas kitą*”¹⁹ ir pan. Šių linkėjimų turinys susijęs su šeimos, namų apeigomis.

2.2. Tokiose apeigose kaip krikštytos, vestuvės ir laidotuvės palabinimo adresu tampa konkretus asmuo (asmenys) – naujagimis, jaunavedžiai, velionis. Tada asmens išskirtinumas priklauso nuo konkrečios apeigų paskirties, o ne nuo socialinio statuso. Užgeriant jam ko nors linkima – tokio pobūdžio linkėjimai yra bene geriausiai išlikę net iki šių dienų, transformavęsi į tostus. M. Pretorijus nepateikia linkėjimų pavyzdžių iš krikštytųjų ir vestuvių, o tik iš laidotuvių:

Kas nors iš geriausių draugų su kaušeliu rankoje meldžiasi už mirusiojo sielą, paskui nulieja truputį žemėn, sakydamas: „Žemynėle, būk linksma ir priimk šią dūšėlę, ir gerai kavok!” [Užrašyta lietuviškai – D. V.] Po to išgeria palabindamas, tada jam vėl pripila kaušelių, ir jis užgeria mirusįjį: „Na, tu mano gerasis drauge, broli, etc. Tegul Dievas gerai užlaiko tavo sielą!” Išgėręs duoda kaimynui, kuris vėlgi žemynėliaudamas ir palabindamas išgeria, ir taip eina ratu per visą draugiją.²⁰

Jie mano, kad mirusiojo sielai nuo to yra lengviau, jei kiekvienas po truputį nulieja Žemynėlei ir jai paveda sielą, taip pat palabindamas linki mirusiajam visokio labo.²¹

Lietuviškas ir prūsiškas paprotys užgerti mirusįjį yra XVI–XVII a. autorių mėgstamas pagoniškosios Lietuvos aprašymų stereotipas, plg. „Sūduvių knygelės” aprašymą:

(...) išleidžia pusę statinės alaus, supila į koki nors indą, ima kaušelių. Kiekvienas geria į mirusįjį ir kalba: „Kayls naussen gingetke” – aš geriu už tave, mano drauge, kodėl tu numirei? (...) Paskiausiai gerdami linki geros nakties ir

prašo jį, kad jis aname pasaulyje nuoširdžiai pasveikintų jų tėvus, brolius, draugus ir su jais gerai sugyventų.²²

Šiuose aprašymuose matome tradicinį užgėrimo ir palabinimo ritualą, kanoninius palinkėjimus, be kurių negali būti atlikta gėrimo apeiga. Krikštynose, vestuvėse panašūs linkėjimai išliko ilgai, jų galima aptikti XX a. etnografijos šaltiniuose, pavyzdžiui:

Kūmas su kūmu išgeri, šaukia vaiko tevų, pripilia pilnų, net su kaupu, ir saugo kad nenusiliet. Duoda tevui, sakydami bagaslovija:

– Kaip šito čerkela pilna, kad mūsų krikšto sūnaus būt galva razumo ir išminties pilna. Aruodai – grūdų, gurbai – gyvulių, laukai – uradzojaus, visokios bagotystas visur būt pilna!
LTR 2123, p. 89–92.

Jauniesiems atsisėdus pakūčioje, priešais juos atsistoja tėvai. Tėvas iš butelio įsipila į molinį puoduką degtinės. Jis laiko puoduką rankoje ir sako motinai:

– Sveika, motute!

Ir „prageria” į savo vaikelius sakydamas:

– Būkit sveiki, veseli ir bagoci!

Motina, prieš išgerdama „gaidžio ašarėlę”, atsako tėvui:

– Ir tu būk sveikas, žmogeli!

Ji palinki vaikams to paties, ko tėvas linkėjo. Po linkėjimų tėvai perduoda degtinės butelį ir puoduką jauniesiems.²³

Paskutiniajame pavyzdyje matome ne tik linkėjimą jaunavedžiams, bet ir tarpusavio pasisveikinimą, kuris taip pat yra sudedamoji ritualo dalis. Pakalbėkime ir apie bendresnį palabinimą – linkėjimus visai draugijai.

3. Būtent draugija, t.y. visi apeigoje dalyvaujantys *in corpore*, yra dar vienas gėrimo ritualo adresatas. M. Pretorijaus vokiečių kalba užrašyto palabinimo teksto pabaigoje matome kanoninę formulę, kuria laiminamam gėrimui suteikiama galia išlaikyti linksnumą: „Gott segne unser Trinken, dass wir bei frohem Gemüt bleiben und von einander scheiden”²⁴ („Dieve, laimink mūsų gėrimą, kad smagūs išliktume ir išsiskirstytume”). Linksnumą kaip ypač vertinamą būseną arba būdo savybę galėtume gretinti su sveikata ir grožiu – žmogiškomis ir dieviškomis vertybėmis, kurių mitinė reikšmė lietuvių kultūroje atskleidė A. J. Greimas.²⁵ Linksnumas – tai drauge ir geras ūpas, pasitenkinimas, ir palankumas – to linkima ir prašoma kreipiantis į dievus, pavyzdžiui, meldžiant Žemyną: „Žemynėle, būk linksma”, „Būkie linksma, dievel, ant mūsų”.²⁶ Linksnumą ir grožį kaip šventišką būdą mini dainos:

Sviro lingo mergelių suolas.

Visos linksmos, visos gražios.

SIS 800.

Tačiau ypatingas ryšys yra tarp linksnumo ir sveikatos – šios dvi vertybės drauge arba pakaitomis iškyla užgėrimo kontekste. Pavyzdžiui, tradicinis linkėjimas *sveikiems šokinėti* (XX a. I pusėje užrašytas kupiškėnės dainininkės Domiceles Šlapelienės) apima ir linksnumą, ir sveikatą. Be to, pa-

geidaujama savybė čia ne tik figūratyviai įvardyta, bet ir sustiprinta tam tikru judesiu – pilant gėrimą į viršų, į lubas:

Bobuta pusį čerkelas išgeria, o kitų pusį, smarkiai pasišokėjusi, pila lubos[e], sakydama:

– Duok, Dieve, kad mas sveiki už nedėlios kitos šokinatum, krupnikų gertum, ir kūmo ladunkos sulauktum!

LTR 2123, p. 41–42.

Tai yra palabavimo užbaigimas ir užtvirtinimas, pratęsiant linkėjimą į ateitį, linkint visai draugijai ateityje išlaikyti gerą nuotaiką, linksmumą ir sveikatą (šokinėti taip, kaip dabar, pilant gėrimą į viršų). Štai dar keli pavyzdžiai iš Kupiškio:

Išgera senis ir prisipyra kitų, nugeris pusį, o kitų pusį pliūpt paluban:

– Kad sveiki linksmai šokinatum toliau!

LTR 2123, p. 27.

Kūmas ant kūmų [į kūmos sveikatą – D.V.] prisipylys užgeria ir pusį nugeris pilia lubos, smarkiai, kad neukrist žeman, kad išsitakšt smulkiai ant lubų, bagaslovydamas:

– Kad mūsų krikštāsūnis būt sveikas, augtų didelis, bagotas, grožiū, meiliū pačių apsiženytu, razumnū, gaspadinī, kad mas čia ant jo veseliū gertum, uliotum, kaip šindin (...).

LTR 2123, p. 89–92.

Plačiau nekalbant apie šio apeiginio gesto religinį kontekstą, būtina pažymėti, kad kalbama apie bites ir jų sakralinę įprasminimą: geriant alų (o kadaise – midų), buvo apeliuojama į medaus gėrimą globojančias dievybes, pavyzdžiui, Austėją. Todėl kartais naudojama ir tokia linkėjimo formulė: „Kad bitelės šokinėtų!”²⁷ Kaip žinoma iš A. J. Greimo mitologinių darbų, bičių ir bičiulių tema labai glaudžiai susijusi su draugystės ir santarvės idėjomis.²⁸ Linkėjimas bitelėms šokinėti turi dvi persipinančias reikšmes: šokinėjimo kaip linksmumo draugijoje ir bičiulystės kaip bendro užsiėmimo, dalijimosi medumi ir – draugiškumo. Tad linkėjimas, užtvirtinantis palabimą, yra integruojantis, visą draugiją jungiantis verbalinis aktas.

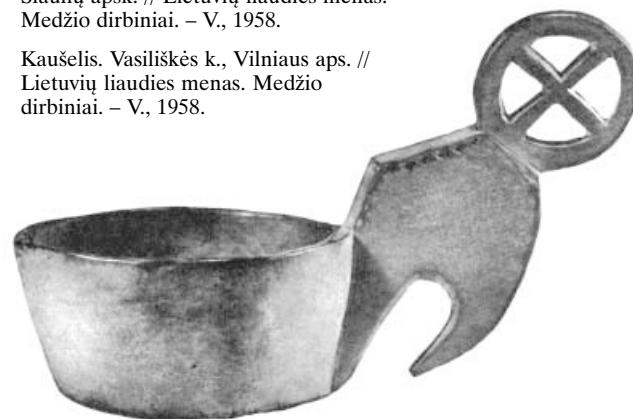
Antra vertus, svarstant apie gėrimo pylimą į viršų, būtina nepamiršti Pretorijaus aprašytuose ritualuose akcentuojamo gėrimo nuliejimo žemyn; matyt, išsamus ritualas galėtų apimti abu šiuos aukojimo būdus. Liejimas žemyn skirtas Žemynai (tą liudija kiti XVI–XVIII a. rašytiniai šaltiniai), taip pat ir vėlėms. Pažymėtina, kad žemyn liejamas pirmas gėrimo šlakelis. Liejimas į viršų turėtų būti susijęs su viršutinę erdvę dalį valdančia dievybe (kurią Pretorijaus laikais jau pakeitęs krikščioniškų bruožų turintis Dievas); į viršų liejama visai kita aukos dalis – paskutinis šlakelis. Teoriškai rekonstruotas ritualas (kuris realiai galbūt buvo atliekamas ne su visais elementais, o tik pasirinktais) atrodytų kaip simetriškas, išbaigtas ir reprezentuojantis mažiausiai dvi dievybes – žemės ir dangaus.

4. Paskutinis palabavimo komponentas yra trumpas pasveikinimas užgeriant kaimyną – tradicinė linkėjimo for-

Kaušelis. Daugėlaičių k., Meškuičių vls., Šiaulių apsk. // Lietuvių liaudies menas. Medžio dirbiniai. – V., 1958.

Kaušelis. Vasiliškės k., Vilniaus aps. // Lietuvių liaudies menas. Medžio dirbiniai. – V., 1958.

mulė, kitaip vadinama užgėrimu, užsveikinimu. Nors iki šių dienų išsilaikiusi linkėjimo formulė yra „Į sveikatą” arba „Būk sveikas (–a)”, tačiau istoriniai šaltiniai pateikia ir kitą formulę. Šiek tiek kitame kontekste, kalbėdamas apie ožio aukojimą ir sriubą, išvirtą iš aukojamo gyvulio mėsos, Lukas Davidas rašo:

Kai ateina laikas, kiekvienam duoda suvalgyti po gabalėlį širdies, plaučių ir kepenų: paskui dideliu samčiu ar dideliu šaukštu iš katilo, kuriame dar verda mėsa, į medinį dubenėlį pripila devynis pilnus šaukštus sriubos. Pirmas iš jo išgeria vaidila; bet prieš kiekvieną gurkšnį ir po jo pasako: Labba, Labba, tai reiškia gerai. Paskui dubenėlį atiduoda kitam, šis taip pat atsigeria po truputį tris kartus sakydamas tuos pačius žodžius ir atlikdamas tuos pačius judesius, kaip ir vaidila; tai daro susėdę ratu visi susirinkusieji.²⁹

Įdomu, kad *labo* linkėjimas L. Davido tekste yra susijęs būtent su ligonio gydymu, kadangi ožys aukojamas gydymo tikslais. Tačiau ir „labinimas”, ir sveikinimas vartojami sinonimiškai pasisveikinimo formulėse „Labas” ir „Sveikas”. A. J. Greimas, tyrinėdamas sveikatos ir gyvybės sampratą lietuvių mitologijoje, atskleidė, kad sveikata suprantama ne tik medicinine, bet ir mitine reikšme – kaip žmogaus kūno integralumas, „garantuojantis jo ‘dvasios’ išsilaikymą tame

pačiame stovyje”.³⁰ Iš to sektų išvada, kad sveikatos linkėjimas užgeriant yra linkėjimas išlikti nepalietam, nesužeistam ar nesužeidžiamam, būti tvirtam ir atspariam (kadangi ligos, mitiniu supratimu, yra būtybės, pažeidžiančios žmogaus integralumą). Šią platesnę sveikatos sampratą baltų kultūroje liudija ir prūsų kalbos faktai: anot V. Mažiulio, prūsų žodis *kails* „sveikas“, vartotas geriant į kieno nors sveikatą arba pasisveikinant, suponuoja kadaise buvus baltišką būdvardį *kaila-/*kailu-, reiškusį „sveikas, ištisas, visas, nepalietas”.³¹ Prūsų užsveikinimo formulė „Kails” yra užfiksuota ir „Sūduvių knygelėje”:

Kada baigiasi vaišės ir nudengiama staltiesė, tada visi padėkoja tam, kas iškėlė metines, ir pradeda gerti *kayls pos-skayls eins peranters* ir gieda savo giesmes”.³²

Linkėjimas „Į sveikatą” užgėrimo metu nėra paprastas linkėjimas konkrečiam adresatui: geriant ratu visi ritualo dalyviai tarpusavyje susiejami, o užgeriant kaimyną nustatomas ryšys tarp užgeriančiojo ir užgertojo: drauge su linkėjimu jam perduodama užgeriančio prigimties dalelė, būdo savybė arba tam tikras mitinis turinys. Būtent tokiu būdu realizuojamas geranoriško arba, priešingai, apgaulingo linkėjimo turinys. Pavyzdžiui, jeigu žmogus, kuris yra vilkolakis, gerdamas vandenį palinkės kitam sveikatos, o šis pasakys „Dėkui” (kaip to reikalauja įprastas gėrimo etiketas), tai užgertasis perims savybę bėgioti vilku (BsLP 1, 191).³³ Užgėrimas (gero ar pikto linkint) kaip galimybė perduoti „būdą” būdavo „nelegaliai” panaudojamas norint atsikratyti vilkolakio savybių:

Paklausus, kaip tie vilktakai atsirasdavo, sako, būk įgirdydavę – ar su alum, ar su arielka, ar kitokium gėrimu. Paklausus, argi negalėdavo pamesti tą vilktakystę, atsako: kodėl ne, gal galetį, ale kiteip ne, kaip su įgirdymu (ŠLSF 44).

Suprantama, kad perduodant neigiamą savybę, stengiamasi, kad ji nebūtų sugražinta atgal. Tradicinė gėrimo apeiga būdavo atliekama ratu, paeilii susiedavo visus apeigos dalyvius. Indui su gėrimu judant ratu, drauge su juo buvo perduodamas tam tikras mitinis turinys, kuris, turint galvoje visus palabinimo komponentus, yra susijęs su daugeliu vertybių – dievų teikiama apsauga, namų laime ir gerove, apeigą surengusiųjų sveikata ir laime, visos bendruomenės ir konkrečiai kiekvieno linksmumu bei sveikata. Tačiau, nepaisant verbalinės išraiškos kompleksiskumo, palabinimas buvo sinchroniškai atliekamas dar ir gestu – rankos paspaudimu labinant.

Gestinė išraiška

M. Pretorijaus aprašytose apeigose užsveikintojas kaušelių perduoda kaimynui iš kairės, t. y. kaušelis siunčiamas ratu pagal saulę, pasauliui. Šis perdavimas atliekamas pagal tradicinio etiketo normas: užgėrėjas paduoda užgertajam dešinę ranką, o dažniausiai dar ir pabučiuoja, kaimynas, užgėręs kitą, savo ruožtu vėl jam paspaudžia ranką.³⁴ Ranka pa-

spaudžiama ne tik tuomet, kai užgeriant geriama ratu, bet ir kitais atvejais, pavyzdžiui, per sužadėtuves motina „užgeria naująjį ženą, žemiausiai nusilenkdama, perduoda jam kaušelių ir paduoda ranką, o kai kur dar ir pabučiuoja naująjį ženą”.³⁵ Tai yra gestinė to paties *palabinimo* išraiška, nes rankos paspaudimas sveikinant irgi vadinamas labinimu. Apie dvigubą labinimą, *verbalinį* ir *gestinį*, atliekamą gėrimo ritualo metu, skaitome ir „Sūduvių knygelėje”: „Ta moteris, kuri susigeria su vyru, išgėrusi atsistoja, paduoda vyrui kaušelių, ištiesia jam ranką ir bučiuoja jį į lūpas. Tą patį daro vyras moteriai”.³⁶ Matome, kad verbalinė ir gestinė išraiškos sudaro sinkretinį darinį, kuris vėliau, apeigai degraduojant, ima irti: prieš užgeriant dar linkima sveikatos, bet užgėrus jau nebespaudžiama ranka. Tačiau senasis žodžio ir veiksmo sinkretizmas išliko, pavyzdžiui, pasisveikinime susitikus: pasisveikinimo formulė „Labas” arba „Sveikas” (atsiradusi nutrupėjus linkėjimui „Būk sveikas”) sutvirtinama rankos paspaudimu. Nors neturime duomenų apie rankos paspaudimo prasmę užgėrimo ritualu, tačiau galima nemažai pasakyti apie rankos davimo prasmę sveikinantis.

Sveikinamasi ne su visais vienodai. „Jeigu sveikinas su labai artimu ir seniai matytu žmogumi, tai ranką krato gana ilgai, jeigu ne taip, tai trumpai, o jeigu visai su nekenčiamu, tai paduoda tik galus pirštų” (LTR 2027/46). Toks etiketas turi ne psichologinę, bet mitinę motyvaciją – sveikinimasis paduodant ranką suprantamas kaip tam tikro mitinio turinio perdavimas: drauge su ranka perduodama *laimė*. Sakoma: „Sveikindamasis neištiesk visų pirštų, kitus prigniaušk, nes laimę kitam atiduosi”.³⁷ Šiurkščiai pažeidžiant sveikinimosi etiką, galima iš besisveikinančio laimę visai atimti: „Jei sveikindamasis ranką ištrauksi, tai iš to žmogaus laimę visai atimsi”;³⁸ „Sveikindamas jei žmogus delną nusmaukia, tai su juomi pasiliekanči visą laimę” (LTR 284/319–25). Norint sveikinant suteikti didesnę laimę, sveikinama ne plika ranka, o per drabužį arba audinį.³⁹ Taip sveikindavo visų pirma jaunavedžius: „Jaunavedžius sveikindavo per skverną. Jei per vilną – avys seksis, jei per liną – linai” (ES 1119, l. 7); „Jei turėdavo baltą nosinaite, tai ją uždėdavo ant rankos ir sveikindavo jaunavedžius. O jei neturėdavo, tai sveikindavo su skvernu, kad turtingi būtų” (ES 973, l. 32). Taip pat ne plika ranka sveikinama norint palinkėti, kad žmogui sektųsi gyvuliai, pgl.: „Jeigu avis atsivesdavo ėriuką, tai šeiminką sveikindavo per kišenę” (ES 1119, l. 21); „Jei pirkdavo gyvulį, tai jo pavadį pardavėjas perduodavo su skvernu, o pirkėjas su skvernu paimdavo” (ES 937, l. 20). Yra ir daugiau niuansų, į kuriuos reikia atsižvelgti sveikinantis, pavyzdžiui, negalima sveikintis per slenkstį, nes susipyksi (LKŽ 12, p. 1211). Kaip rodo latvių tikėjimai, negalima sveikintis kaire ranka (LTT 29897), taip pat šlapia, nenušluostyta ranka – savo laimę atiduosi (LTT 29901).

Analogiški laimės kontekstai supa kitą draugiškumo ir mandagumo gestą – bučinį. Į pasibučiavimą kaip tradicinio etiketo veiksmą atkreipė dėmesį kalbininkas A. Šleicheris.

Anot jo, XIX amžiaus vidurio Lietuvoje bučinys yra įprastinė sveikinimosi forma net tarp pažįstamų (ne giminių), netgi per šermenis: kaip įsivaizduojama, mirusiojo vėlė po vakarienės atsisveikina su visais dalyvaujantiais bučiniu, nieko neaplenkdama.⁴⁰ Pasibučiavimas kaip gėrimo ritualo dalis minima „Sūduvių knygelėje“ ir M. Pretorijaus „Prūsijos įdomybėse“. Bučiuojamasi pagal apibrėžtas taisykles, atsižvelgiant į tam tikrus draudimus. Pavyzdžiui, manoma, kad „dviems nuotakoms negalima bučiuotis, – gyventi nesiseks“ (LTR 440/68). Vestuvių papročiuose labai svarbi laimės idėja; su tuo susijęs ir minėtas jaunavedžių sveikinimo per skverną paprotys. Viena kitą bučiuojančios nuotakos yra mitinės etikos pažeidimas: jos viena kitai atiduoda savo laimę ir tuo pačiu netenka savosios – todėl gyventi nesiseka (plg. draudimą eiti kūmose nėščiai moteriai – jos pačios vaikas bus nelaimingas).

Dar kiti niuansai išryškėja iš rankos bučiavimo papročio (tai savotiškas tarpinis variantas tarp rankos paspaudimo ir bučinio). Ranką bučiuodavo dažniausiai jauni žmonės vyresniems (amžiumi arba socialine padėtimi). Moterų amžiaus (greičiau – statuso) pasikeitimo riba yra santuoka: ištekėjusiai imama bučiuoti ranką (pavyzdžiui, pašokdinės ištekėjusių moterų vyras, „kad ir jaunai, vis tiek bučiuodavo ranką“ (LTR 2083/415). Tačiau rankos bučiavimas, nors ir didelės pagarbos ženklas, yra rizikingas dalykas. Sakoma: „Neduok rankos bučiuoti, kol jauna: greit sena būsi“ (LKŽ 11. – P. 152). Panašus pavojus iškyla jaunam vyrui, duodančiam ranką vyresnio amžiaus moteriai: „Jei jaunas su senu bobu sveikinsis paduodamas ranką, tai to pati greitai nuseinės“ (LTR 1717/34).

Akivaizdu, kad sveikinimosi papročiai buvo griežtai apriboti amžiaus, statuso ir lyties atžvilgiu. Sveikinimosi taisyklių išaiškinimas ir mitinių bei socialinių motyvacijų nustatymas vertas atskiros studijos. Tuo tarpu krinta į akis tik pačios ryškiausios tendencijos: (1) vyrai tarpusavyje sveikinasi paspausdami ranką, o moterys pasibučiuodamos; (2) jaunesniems žmonėms sveikinant vyresnius, naudojama rankos davimo ir bučinio kombinacija: rankos bučiavimas.

Apžvelgus kelias sveikinimosi reikšmes, galima vėl grįžti prie palabavimo užgeriant. Rankos paspaudimas ir pabučiavimas, dvigubas laimės perdavimo gestas, čia integruojamas į gėrimo apeigą ratu siunčiant kaušelį. Ratu sėdintys žmonės paeiliui perima ir perduoda vienas kitam (1) žodinius linkėjimus, sveikinimus (2), palaimintą gėrimą, (3) drauge su rankos paspaudimu ir bučiniu – laimę. Laimė lietuvių mitologijoje reprezentuoja žmogaus sėkmės principą ir reiškiasi įvairiomis formomis – kaip materialus turtas, kaip dvasinė globėja (asmeninė deivė), kaip kulto objektas ir kt. Ši sąvoka yra viena iš fundamentaliausių senojoje religijoje, laimės koncepcijos apraiškų aptinkama daugelyje mitinių kontekstų.⁴¹ Artimai susiję žmonės, pavyzdžiui, kūmai ir krikštavaikis, dalijasi laimėmis vienas su kitu. Kadangi palabavimo ritualo metu taip pat *dalijamasi laimėmis* (laimės dalijimas yra iš principo sakralinė veikla), visi dalyviai tarpusavyje

je artimai susiejami. Už ritualo ribų negali likti nė vienas bendruomenės narys, pavyzdžiui, šeimos apeigose privalo dalyvauti visi šeimos nariai, net žindomas kūdikis, už kurį išgeria kaušelį tėvai. Per šermenis geriant su palabimu, kaušelį gauna absoliučiai visi, net atsitiktinai atklydęs elgeta ar pakeleivis. Todėl palabavimo gestus ir žodžius gėrimo ritualo reikėtų vertinti kaip žmonių dvasinės integracijos procesą, vienijantį šeimos arba bendruomenės narius ir palaikančią mitinę ir socialinę tvarką.⁴²

Išvados

Apžvelgus dvi palabavimo raiškas, verbalinę ir gestinę, jas sugretinus su kitais gėrimo ritualo elementais, matyti, kad senojoje lietuvių kultūroje gėrimo apeigai buvo suteikta didelė socialinė ir religinė reikšmė. Palabimu yra kreipiamasi į keletą socialinių adresatų: 1) apeigų iniciatorius, rengėjus (pavyzdžiui, namų šeiminkus); 2) išskirtinius apeigų dalyvius (naujagimį, kūmus, jaunavedžius, velionį ir kt.); 3) visą dalyvių bendruomenę *in corpore*; 4) kiekvieną apeigų dalyvį, jį asmeniškai užgeriant. Kita vertus, visas gėrimo ritualas buvo skiriamas keliems religiniams adresatams. Pirmoji ritualo dalis, malda, buvo skirta konkrečiam dievui (pavyzdžiui, per kūlimo pabaigtuves – Gabjaujui ir pan.), keliems dievams (pavyzdžiui, per pirmąją orę – Pergrubui, Perkūnui, Svaikstikui ir Pilnyčiui⁴³) arba jau krikščioniškų bruožų turinčiam Dievui. Antroje ritualo dalyje gėrimo nuliejimas ant žemės, *žemynėliavimas*, susijęs su kreipimusi į žemės deivę *Žemyną*, o *palabavimas* aprėpia kelių dievų sritis. Pretorijaus minimam *Dievui X*, kurio krikščioniškas sluoksnis kol kas akivaizdesnis negu viena ar kita eventuali mitinė identifikacija, skirta įžanginė palabavimo dalis. Jeigu tolimesni tyrimai patvirtintų, kad būtent šiam dievui taip pat yra skirtas gėrimo nuliejimas į viršų („kad bitelės šokinėtų“), perspektyvu būtų jį gretinti su medų bei midų globjančiais dievais *Austėja* ir *Perkūnu*.⁴⁴ Dar viena deivė, kuri netikėtai iškyla palabavimo metu, yra *Laima*, arba *Laimė*, be kurios negali apsieiti nė vienas sėkmę teikiantis ritualas, o tuo labiau su šeimos (bendruomenės) santykiais siejamos apeigos. Visų šių dievybių subūrimas gėrimo ritualo rodo, kad tai turėtų būti universali apeiga, atliekama siekiant įvairių tikslų. Todėl, aptarus ritualo struktūrą, kitas žingsnis būtų pradėti tirti konkrečius ritualo atlikimo kontekstus.

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

- BsLP – Lietuviszkos pasakos. Surinko J. Basanaviczius. – Shenandoah, Pa., 1898. – T. 1.
 ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas.
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas, t. 1 – 18. – Vilnius, 1968 – 1998.
 LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
 LTT – Latviešu tautas ticejumi, s. 1 – 4. Sakrajis un sakartojis prof. P. Šmits. Riga, 1940 – 1941.
 SIS – Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos, t. 1 – 3. Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas. – Vilnius, 1958 – 1959.

ŠLSP – Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos. Surinko M. Slančiausko bendradarbiai. Parengė N. Vėlius. – Vilnius, 1985.

NUORODOS:

1. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. – T. 1. – Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996. – P. 166, 168.
2. Senoji Livonijos kronika (1225–1227), žr. Min. veik., p. 283, 290.
3. Min. veik.. – P. 488, 502.
4. Vyšniauskaitė A. Gėrimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu // Ritualas. Blaiivybė. Kultūra. – Vilnius, 1989. – P. 95–122.
5. Usačiovaitė E. Aukojimo reliktai lietuvių papročiuose // Etnologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992, 1993, 1995. Etninė kultūra ir tapatumo išraiška. – Vilnius, 1999. – P. 128–137.
6. Бенвенист Е. Словарь индоевропейских социальных терминов. – Москва, 1970. – С. 360–367.
7. Ten pat.
8. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 1. – P. 238. Anot E. Usačiovaitės, lotynišką *non libando* reikėtų suprasti ne kaip apibendrintą „nebeaukoti aukų [dievams]“, bet kaip konkretų „nenupilti, nenulieti“. Žr. Usačiovaitė E. Min. veik. – P. 128–129.
9. Pretorius M. Preussische Schaubühne oder Deliciae Prussicae. 5.3.5–6 (pirmas skaičius nurodo knygą, antras – skyrių, trečias – paragrafą) // Mannhardt W. Letto-Preussische Gotterlehre. – Rīga, 1936. – P. 561.
10. Pretorius: 5.3.6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561.
11. Pretorius: 5.3.6–8 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561–562.
12. Ten pat. Šį ir kitus tekstus iš vokiečių kalbos vertė D. Urbas, E. Kraštinaitis.
13. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 1. – P. 129–131, 144–146.
14. Pretorius: 5.9.4 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 573.
15. Pretorius: 5.4.4–6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 563.
16. Ten pat.
17. Pretorius: 5.9.4 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 574.
18. Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė. – Vilnius, 1983. – P. 249.
19. Kudirka J. Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos. – Vilnius, 1993. – P. 101.
20. Pretorius: 6.11.2 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 602.
21. Pretorius: 6.11.8 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 603.
22. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. XVI amžius. – T. 2. Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 2001. – P. 152.
23. Samulionytė J. Kaimiečių stalo indai ir įrankiai // Dieveniškės. – Vilnius, 1995. – P. 306.
24. Pretorius: 5.3.6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561.
25. Greimas A. J. Tautos atminties beiškant: Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 127, 131–132, 135–136, 172–173 ir kt.
26. Pretorius 5.7.5, 6.11.2 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 569, 602.
27. Greimas A. J. Min. veik. – P. 274–276.
28. Greimas A. J. Min. veik. – P. 274–276, 264–266.
29. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 283.
30. Greimas A. J. Min. veik. – P. 157.
31. Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologinis žodynas. – T. 2. – Vilnius, 1993. – P. 72.
32. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 153.
33. T. p. žr. Greimas A. J. Min. veik. – P. 157.
34. Pretorius: 5.3.7 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 561–562.
35. Pretorius: 6.8.12 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 590.
36. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 153.
37. Panevėžys. Užrašė A. Misiūnaitė 1934 m. Z. Slaviūno fondas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
38. Z. Slaviūno fondas Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
39. Apie laimės materialiąją išraišką žr. Vaitkevičienė D. Namų laimė // Liaudies kultūra. – 2002, 4(85), – p. 9–21.
40. Profesorius Schleicherio laiškas sekretoriui apie mokslinės kecionės į Lietuvą rezultatus // Tautosakos darbai. – 1997, 6–7 (13–14), p. 218.
41. Ten pat; Vaitkevičienė D. Laima gimtuvėse ir krikštynose // Tautosakos darbai. – V., 2002, T. 16(23), p. 123–139; Greimas A. J. Min. veik. – P. 185–237.
42. Bendra, vienijanti apeiga yra solidarumo išraiška, todėl eliminuojama bet kokia nesantaikos, pykčio, barnio galimybė. Rankos padavimo gestas jau savaime reiškia susitaikymą (frazeologizmas *ranką paduoti* turi reikšmę „susitaikyti“). Kaip rašo M. Pretorius, tomis dienomis, kai vyksta apeigos, negalima pyktis, pavyzdžiui, sambarių dieną „negalima su niekuo pyktis, bartis, labiausiai su šeimyna, reikia elgtis taikiai, draugiškai“ Pretorius: 5.7.15 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 571–572. Per Gabjaujo šventę „stengiasi tą visą šventės dieną nesikeikti, nesibarti, kad viskas eitų tykiai, taikiai, kitaip šeiminkas būtų netinkamas šventės apeigoms atlikti“ Pretorius: 5.9.6 // Mannhardt W. Min. veik. – P. 575.
43. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai 2. – P. 145–146.
44. Greimas A. J. Min. veik. – P. 274–276; Vaitkevičienė D. Ugnies metaforos. – Vilnius, 2001. – P. 84–85.

A ritual welcome

Daiva VAITKEVIČIENĖ

A description of the ancient Lithuanian rite of drinking could be found in historical and ethnological sources of the 14–20th centuries, which is a complex rite comprising acts of offering to gods (action of pouring a beverage on the ground or pouring it up overhead), a prayer, a welcome at the moment of drinking and other elements. The article provides the analysis of one of these elements – a welcome (Lithuanian *palabinimas*) i.e. a greeting given to gods and to the participants of the rite. By this hearty welcome an appeal is made to several addressees: 1) the initiators of the rite, the organizers (e.g. the masters of the house); 2) the exceptional participants of the rite (the new born child, godparents, the newlyweds, the deceased, etc.); 3) the whole community in corpore; 4) the participants of the rite saying words of cheers to each of them personally. Otherwise, the whole ritual of drinking was designed to a religious addressee. It was the Dievas X (God X) that may have been related to the gods Austėja and Perkūnas that are regarded as guardians of honey and mead. In addition, the presence of the deity Laima is also of utmost importance at the moment of greeting. She testifies a close connection of her and the success of the ritual as well or of the personal fortune of every participant of the rite.

The two expressions – verbal and gestural – are contained by this ritual of drinking. Communal members greet each other in speech (verbal regards) and by shaking hands and kissing each other. Gods are welcomed by pouring a drink on the ground or up overhead. The sincretism of the word and the action safeguarded the success of the ritual in attaining the key goal which was to consolidate the members of the community and to ensure their religious relationship with the gods mentioned at the ritual.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, 2055 Vilnius. El. p. vaidaiva@liti.lt
Gauta 2002 12 23, spaudai įteikta 2003 05 05